

• RECENZIE A ANOTÁCIE –
REVIEWS AND ANNOTATIONS •

TOMÁŠ IMRICH PROFANT

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Slovenská republika

 0000-0001-7382-9467

Gorz, A.: Ekológia a politika. Ekológia a sloboda. Bratislava: Kapitál, 2022, 212 s., ISBN 978-80-974085-2-7.

Gorz, A.: Ecology and Politics. Ecology and Freedom. Bratislava: Kapitál, 2022, 212 p., ISBN 978-80-974085-2-7.

Jedným z kľúčových predstaviteľov politickej ekológie bol rakúsko-francúzsky filozof a novinár André Gorz (1923 – 2007). Na slovenský (a český) trh sa minulý rok dostal preklad jeho knihy Ekológia a politika vydané pôvodne v roku 1975, doplnenej v roku 1978 o esej Ekológia a sloboda. Ide o súbor publicistických článkov a esejí, ktoré zhrňajú Gorzovu pozíciu nielen voči problematike ničenia životného prostredia, ale sa venujú aj problematike nerovnosti, slobody a ekonomiky.

Gorz opakuje starší argument, že chudoba je v skutočnosti nerovnosť, pridáva však k nemu kritiku rastu: Argument, že rast pomáha pri odstraňovaní chudoby, môže byť zmysluplný iba pri vnímaní chudoby ako absolútnej hodnoty, ak je chudoba chápaná ako relatívny nedostatok oproti väčšine spoločnosti, teda ako nerovnosť, rast je iluzórnym sľubom, znamená nárast spotreby, ale nie zníženie nerovnosti (21). Ak sa aj francúzski robotníci majú lepšie ako v minulosti, či sa majú lepšie ako Alžírčania alebo Indovia, vo vzťahu k privilegovaným Francúzom sú naďalej v rovnako nerovnom vzťahu. „To, čo chudobu vytvára, je menší blahobyt vzhľadom na socio-kultúrnu normu, ktorá určuje smer a stimuluje túžby“ (43). V Peru je človek chudobný, keď je bosý, v Číne, keď nemá bicykel a vo Francúzsku, keď nemá auto, píše Gorz v 70. rokoch 20. storočia (43).

Len čo sa však niečo stáva masovo dostupným, stráca to na hodnote a viac už neslúži odlišeniu sa medzi bohatými a chudobnými. Ako príklady uvádza Gorz maturitu, auto a televízor. Treba preto zaujať presne opačný postoj než doteraz. Namiesto: „Úctu si nezaslúžiš, kým nebudeš mať všetko lepšie ako ostatní,“ treba kázať: „Vyrobiť sa oplatí len to, čo nikoho nepriviliguje ani neponižuje, v spoločnosti bez privilégií nebude chudobných“ (21).

Základným problémom je povaha vyprodukovaných statkov. Lety konkordom, luxusné autá, či byt s bazénmi sú zo svojej podstaty nedostatkové. Je to, akoby sa mali prerozdeľovať pozície vedúcich inžinierov alebo katedier (21). Gorz kritizuje autá pre ich inherentné nerovnosťárstvo. Vychádza z predpokladu, že nie je možné, aby každý mal auto na rozdiel od vysávača, bicykla či

rozhlasového prijímača. Analógiou k autu mu je existencia vily so súkromnou plážou pre každú francúzsku rodinu. Obe sú podľa Gorza jednoducho nerozšíriteľné, či už kvôli nedostatku parkovacích miest alebo pruhov na cestách v období prázdnin.

Nie je možné, aby celé ľudstvo žilo ako 20 % privilegovaných Severoameričanov a Európanov. Gorz dokonca nazýva náš spôsob výroby koristníckym, na čo nadväzujú Brand a Wissen svojím imperiálnym spôsobom života (85).

Zároveň privilegovaná menšina zavrhuje autá v prospech nových luxusných dopravných prostriedkov (rýchlovlaky, lietadlá, taxíky, nájomné autá) a potom, hoci ide o stále ten istý produkt, je auto znehodnotené priemyslom tým, že je na trh uvedený nový produkt určený menšine a tento nový produkt je predstavený ako nová forma blahobytu. Inovácia živí ilúziu, že to, čo je nové, je aj lepšie (44). Tovar sa kupuje pre jeho symbolickú a nie spotrebnú hodnotu. Jednotlivec je vychovávaný, aby po určitom tovare túžil.

Nerovnosť auto presadzuje aj rýchlosťou. Kým do príchodu áut bohatí aj chudobní cestovali či už vlakom alebo dostavnikom všetci rovnako rýchlo, s nástupom auta mohli tí, ktorí si ho mohli dovoliť, zrazu cestovať rýchlejšie ako iní – chudobnejší. Autá sú absolútnym triumfom buržoáznej ideológie, pretože v ľuďoch ustanovujú vieru, že sa každý môže presadiť a byť na úkor druhých zvýhodnený. Auto je zosobnením agresívneho a súťaživého egoizmu svoju každodennosťou v premávke.

Gorz ďalej cituje Attaliho a Guillauma, podľa ktorých rast neznižuje nerovnosť a dokazujú to na číslach Giniho indexu. Reaguje na argument, že chudobní spotrebujú viac tovaru a služieb, a preto sú menej chudobní. Spotrebovať viac tovaru a služieb môže znamenať, že chudobní musia platiť za niečo, čo doteraz bolo zadarmo, alebo že musia minúť viac, aby vykompenzovali úpadok životného prostredia. Napríklad môžu ľudia viac využívať individuálnu prepravu z domu do práce, ale to neznamená, že sa majú lepšie, alebo ľudia kupujú nové prestieradlá jednoducho preto, že dnes (teda v 70. rokoch) už prestieradlá nevydržia tak dlho ako kedysi, alebo kupujú balenú vodu miesto tej z kohútika, ktorej kvalita sa zhoršila (42). Zároveň neplatí, že by vyššia spotreba tovarov a služieb znamenala menej chudoby. Dnes síce ľudia spotrebúvajú viac domácich spotrebičov, či mäsa, avšak dovolenka je drahšia.

V závere knihy Gorz píše o príčinách chudoby. Základnou príčinou je sociálny systém, ktorý vyvoláva nedostatok paralelne s bohatstvom. Chudoba sa produkuje priamo úmerne s rastom konzumu. Konkrétne vidí Gorz tri príčiny. 1. Hrabivosť: bohatí zaberú zdroje, ktoré by inak boli dostupné chudobným, ale nie je to kvôli tomu, že by boli v núdzi, ale vďaka ich nadvláde. Jednoducho môžu. 2. Obmedzovanie prístupu chudobným k zdrojom, napríklad ku krásnej prírode, kam nemôžu mať prístup masy, inak by tieto krásy zdevastovali. Pekná pláž ostane pekná len, ak sa ohradí a vy si na vstup musíte prenajať hotelovú izbu alebo kúpiť vilu na pláži. 3. Ide o spotrebu, ktorá zaisťuje status spotrebiteľa, ako už zmienené používanie konkordov.

Gorz vysvetľuje aj prepojenie ekonomickej krízy s ekologickou. Súčasťou ekonomickej krízy je tzv. kríza nadmernej akumulácie. Nasledujúc Marxa Gorz predpokladá klesajúcu mieru zisku. Tej sa dá brániť snahou zvyšovať množstvo predávaného tovaru. To môže zahŕňať nárast individuálnej oproti kolektívnej doprave, spájkovanie namiesto skrutkovania, ktoré zaisťuje neopraviteľnosť, pokles životnosti sporákov či chladničiek, používanie menej odolných syntetických materiálov namiesto kože, využívanie obalov na jedno použitie, či jednorazových látok a riadu.

Všetky tieto spôsoby, ako zabrániť poklesu predaja, predstavujú dočasný únik pred krízou nadprodukcie. Zároveň však s touto ekonomickou krízou prichádza ekologická kríza, ktorá sa v 70. rokoch prejavuje nedostatkom ropy. Snaha prekonať ekonomické prekážky rastu zrodila materiálne prekážky a viedla k absolútnemu nedostatku. Ten má za následok rast cien a opäť pokles miery zisku. Tento rast cien zdrojov viedol k recyklácii a rastu efektívnosti strojov, aby boli schopné produkovať viac finálnych statkov s menšími zdrojmi. Tu sa Gorz dostáva k paradoxu: napriek nadmernej akumulácii, klesajúcej miere zisku a recesii zostávajú investície na vysokej úrovni a ceny naďalej rastú. Vysvetlenie paradoxu sa nenachádza v ekonómii, ale v zahrnutí fyzických faktorov. Nedostatok zdrojov si vyžaduje rast investícií, teda reprodukcia kapitálu sa stáva drahšou a financuje ju štát dotáciami priemyslu. Dôsledkom je pokles spotreby, ktorý by mal viesť k prehĺbeniu krízy. Podľa Gorza investície dokážu rast materiálnej spotreby oživiť nanajvýš ak krátkodobo, pretože prekážky rastu sú už fyzické (184).

Gorzova kritika rastu je založená aj na konkrétnych súčasných ekologických problémoch. Ak je cieľom firmiem zisk, postupne sa dostávame do štádia (napr. v údolí rieky Rýn v 70. rokoch), že znečistenie dosiahlo takú úroveň, že na to, aby chemický priemysel mohol naďalej rásť, musí začať čistiť to, čo znečistil. Inými slovami, tie zdroje, ktoré boli doteraz „prírodné“ a bezplatné, je nutné začať obnovovať. To znamená vyššie ceny, tie prinášajú stagnáciu alebo pokles produkcie a s tým aj HDP, čiže krízu. Rast jednoducho neznamená nutne zlepšenie, ale môže znamenať viac hluku, znečistenia, či rozklad medziľudských vzťahov (42).

Doteraz bola reakciou na nedostatkovosť zvýšená produkcia, ale tým sa problémy len prehľbujú. Viac áut znamená viac zápch, rastúca spotreba liekov zvyšuje chorobnosť a vyššia spotreba energie zasa znečistenie ovzdušia. Ide o kontraproduktivitu. Ekológia nám hovorí, že odpoveďou na ňu nie je rast, ale, naopak, zníženie produkcie.

Gorz definuje problém v logike rastu: aby sa mohlo čoraz viac vyrábať, musí kapitalizmus neustále inovovať, aby ľudia mali možnosť nahrádzať staré veci novými. Taktiež je potrebné čo najrýchlejšie meniť stroje v prevádzkach, teda zrýchľovať amortizáciu, aby sa rastúca produkcia rýchlejšie spotrebovávala (34). Zrýchlený obeh kapitálu však podľa Gorza vedie k inflácii, to núti kapitál zvyšovať mzdy búriacim sa robotníkom, nové investície sú zároveň čoraz nákladnejšie kvôli potrebe čistiť vodu a vzduch a základné suroviny tiež drahšie. Dochádza tak k pretekaniu medzi ziskom a mzdami a zisk nemôže zvíťaziť, pretože nové investície sa vyplatia len vtedy, ak robotníci znížia nároky na svoj zárobok a kvalitu života. Vlády preto budú musieť zakročiť proti odborom, na čo podľa Gorza využijú argumenty ropných spoločností o nedostatku ropy. Kapitalistická logika nám podľa Gorza bráni vyrábať ľahko opraviteľné, energeticky úsporné, celoživotne trvanlivé tovary.

Na niektorých miestach v knihe Gorz predstavuje svoj normatívny pohľad na usporiadanie spoločnosti. Nasledujúc Illicha vytvára dichotómiu medzi konvivialitou, teda spoločným sebaobmedzením sa a technofašizmom, ktorý bude znamenať obmedzenie vypočítané ekologickými inžiniermi. Odmietnutie technofašizmu nemá podľa Gorza svoj pôvod vo vede o prirodzenej rovnováhe, ale v politickej a civilizačnej voľbe (173). Základný princíp ekologizmu znie: je lepšie nechať konať prírodu, ako ju vylepšovať za cenu toho, že jednotlivci budú stále častejšie podrobovaní inštitúciám a zároveň moci iných ľudí (175). Problémom teda nie je samotné násilie na prírode, ale to, že jeho vykonávaním sa zavádzajú nové nástroje moci. Z toho potom vyplýva,

že ekológia je nezlučiteľná nielen s kapitalizmom, ale aj s autoritárskym socializmom a, naopak, je v súlade s anarchistickým, samosprávnym socializmom.

V časti o ekológii a slobode Gorz zdôrazňuje, že rast v kapitalizme nevedie k poklesu nerovnosti, avšak zároveň si kladie otázku, prečo by sme mali v socialistickej spoločnosti, kde je väčšia rovnosť, produkovať stále viac. Socializmus spojený s rastom je pokračovaním buržoázneho modelu konzumu inými prostriedkami.

Súčasťou Gorzovej kritiky je kritika technológií, ktoré sú v kapitalizme formované kapitalistickými vzťahmi, a preto môžu byť problematické. Atómová energia predpokladá centralizovanú, hierarchickú a policajnú spoločnosť. Gorz nasledujúc ďalších kritizuje gigantizmus podnikov a tvrdí, že kapitalizmus, veda a technika také veľké podniky nepotrebujú, nie je to technická potreba, ale politická voľba. Obrovské podniky sú dôsledkom snahy zlomiť silu robotníkov, ktorí ľahšie ovládnu stredne veľké ako obrovské podniky (46). Cituje Illicha, že na Forda treba útočiť nielen preto, že ho jeho firma obohacuje, ale aj preto, že byrokratická mašinéria drví ľudí centralizáciou moci. „Autonómia samosprávnych podnikov by bez zmien v sociálnych vzťahoch viedla len k akémusi robotníckemu kapitalizmu, v ktorom by sa aktuálny spôsob výroby zakotvil rovnako dobre,“ cituje Gorz Attaliho a Guillaumea (47). Cieľom nemá byť lepšie spravovať ekonomické procesy, ale umožniť ľuďom vziať si život do vlastných rúk. Obmedzenie rastu nie je cieľom samým osebe a nemá význam, ak ho propaguje a zavádza nová organizovaná elita. Kritika má zmysel len vtedy, ak sa sústreďuje na „zmenu v mechanizmoch, ktoré vyformovali potreby do ich dnešnej podoby“ (48). Nástroje by sa mali dať používať a kontrolovať na susedskej alebo komunálnej úrovni, vytvárať väčšiu hospodársku autonómiu lokálnych a regionálnych celkov, nebyť škodlivé voči životnému prostrediu a byť zlučiteľné s mocou, ktorú musia pri výrobe produktov uplatňovať producenti a spotrebiteľia (176). Bez zmeny nástrojov je podľa Gorza spoločenská zmena iluzórna.

Normatívna predstava Gorza zahŕňa funkčnú MHD, bicyklové a mopedové stanice, produkciu štyroch alebo piatich modelov topánok a odevu s dlhou životnosťou, tri modely pevných a transformovateľných áut, 20-hodinový pracovný čas, dielne vybavené strojmi, v ktorých si ľudia vyrábajú pre seba, teda mimo trhu. Pracovať v nich budú s látkami, kožou, kameňom, kovmi, elektrinou, keramikou. Bola by to spoločnosť bez byrokracie, v ktorej trh slabne, kde je dostatok pre všetkých a kde sú ľudia individuálne aj kolektívne slobodní v tom, ako vytvárajú vlastný život (38).

Kritika technológií sa týka aj áut. Tie vytvárajú špecifickú formu závislosti, hoci základom ich ideológie je nezávislosť v podobe voľnosti cestovať kamkoľvek a po akejkoľvek trase. Závislosť je daná potrebou energie a opravami, ktoré poskytujú výlučne odborníci. Kým dovtedy bol človek pánom svojho vozidla, napríklad bicykla, teraz je človek užívateľom a konzumentom, ale už viac nie je pánom auta.

Auto spôsobuje natiehanie miest na stovky kilometrov pozdĺž širokých diaľnic, ako to urobili v Spojených štátoch. To vedie k tomu, že bežný Američan denne vrátane nediel venuje autu štyri hodiny, a to vrátane práce, ktorú musí vynaložiť na jeho kúpu a kúpu benzínu. Šesť kilometrov mu tak zaberie hodinu. Z mesta, ktoré kedysi bolo symbolom pokroku a občianskej spoločnosti, sa stalo peklo, odkiaľ sa každý snaží uniknúť kvôli zápcham.

Riešením pre Gorza nie je len MHD, ale skôr pocit domova vo vlastnej štvrti a pôžitok z krá-

čania do práce a z práce. Mestá by potom mali byť federáciami štvrtí obklopených zeleňou a na presúvanie by mali stačiť bicykle, MHD a elektrické taxíky bez šoféra.

Gorzove argumenty boli dôležité v dobe svojho vzniku a sú dôležité aj dnes. Problémy spojené s hospodárskym rastom, znečistením, chudobou a nerovnosťou pretrvávajú rovnako ako dominancia kapitálu. Gorzove predpovede sa však zatiaľ celkom nenaplnili a zrejme až masívna ekologická kríza povedie k neschopnosti kapitalizmu sa transformovať a k jeho kolapsu.

Gorz napríklad cituje Marca Blocha, že veterné mlyny boli zlikvidované, pretože vietor je všade, takže sa z neho vyrobená elektrická energia nedá monopolizovať a v 70. rokoch napriek kvalitným prototypom sa ešte veterné elektrárne nerozširovali. Dnes je situácia výrazne odlišná a nie sú to len veterné elektrárne, ktoré rastú po celom svete. Mnoho ľudí vlastniacich dom si môže dovoliť nainštalovať na strechu či už solárne panely alebo aj malé veterné elektrárne a takisto tepelné čerpadlá.

Podobne Gorz problematiku píše, že tí, ktorí využívajú konkord, tak nerobia pre potešenie alebo ušetrný čas, ale „aby presadili svoje dištinkatívne právo na zriedkavý tovar, z podstaty vyhradený mocným a privilegovaným“ (188). Takéto tvrdenie je zo svojej podstaty neoveriteľné a preto by nemalo byť takto formulované. Zároveň je to podľa môjho názoru nesprávne tvrdenie. Skrátenie cesty či už vlakom alebo lietadlom o tretinu výrazne zvyšuje komfort cestovania a potvrdzovanie vlastného statusu môže byť len jeho doplnkom. Celkovo platí, že by Gorzovi prospela skromnosť pri argumentovaní. Súčasná (aj vtedajšia) spoločnosť je natoľko problematická, že kritik si nepotrebuje domýšľať, čo si ľudia myslia, ani predpovedať nevyhnutnosť ekonomického kolapsu vzhľadom na flexibilitu súčasného systému. Zároveň je potrebné oceňovať Gorzove kritické argumenty, ktoré v určitom zmysle zmodernizovali radikálne-ekologickú kritiku modernej spoločnosti. Krátkosť publicistického žánru však môže byť niekedy na škodu a miesto prístupnosti na viacerých miestach vedie k nezrozumiteľnosti. Z tohto dôvodu knihu nemožno odporučiť ako vhodný úvod do politickej ekológie. Sú to skôr knižné práce celistvejšieho charakteru, ktoré by si od Gorza zaslúžili preložiť.